

ДИРЕКЦИЯ НА ПРИРОДЕН ПАРК "РУСЕНСКИ ЛОМ"

**ПЪТЕВОДИТЕЛЧЕ
ИЗ ПРЕДАНИЯТА ПО РУСЕНСКИТЕ ЛОМОВЕ**

НИКОЛАЙ НЕНОВ

**ПЪТЕВОДИТЕЛЧЕ
ИЗ ПРЕДАНИЯТА ПО РУСЕНСКИТЕ
ЛОМОВЕ**

Тайните на Поломието

Уважаеми читатели,

Пътеводитечето, което държиши в ръцете си, разкрива много от тайните на Русенското Поломие. То разказва за местните хора и тяхното отношение към природата като към живо същество, като към съсед - добър или лош, но с който си обречен да живееш. Пътеводитечето наистина води из тесните каньони на Русенски Лом. По-често обаче се спира в душите на хората, които живеят тук от хилядолетие. Някои от преданията включени в него, разказват за места, които са извън пределите на Природния парк „Русенски Лом“, но присъстват тук, защото границите на Парка са твърде условни и тесни за вярата и паметта, съхранена в преданията от Русенско.

Тайните на Поломието - долината на река Русенски Лом, са известни на малцина. Това са хора, надарени с усещане за разказ, с памет за миналото, с мисъл за бъдещето. Днес тези хора остават все по-малко, а разказите и легендите се забравят. Затова ги записваме - в тях Поломието оживява, скалите и пещерите получават имена и се превръщат в част от света около нас. Това е светът на нашето хилядолетно минало, но и на нашето настояще.

Днес Поломието все по-често е място за почивка, за отмора и развлечение. По време на своите разходки човек открива за себе си множество приятни кътчета и гледки. Те, разбира се, са отдавна открити от други преди него. По тези места са живели хора от различни народности - от древността до наши дни. И всички са оставили белег за присъствието си. Някои от тях са известни само на изследвачите, други на местното население. Събрали сме и от едните, и от другите, донадали сме нещичко и от себе си, за да бъдат по-добре подредени спомените, разказите и легендите на хората от Поломието.

Богати и бедни, пастури и земеделци, местните хора стават рано, прекръстват се с лице на изток, посрещат изгрева с блеснали очи и казват: "Райко изгря!". Сънцето се казва Райко - те знайт, че вечер то се прибира в своите палати, през деня ги пригражда, затова го уважават и почват работа в зори.

От зорите на човешката цивилизация по тези места ще започнем и ние разказа си, за да ни бъде спорна работата.

Заселване

Навремето, когато Господ ходел по земята, Поломието било дъно на море. Водите му заливали отвесните скали на днешните каньони. На коловете, забити в скалите, сядо Адам и баба Йова си връзвали лодката. Като ги видел, лешоядът се вдигал да кръжи понагоре. Баба Йова недовиждала и като мислела, че е щъркел, се радвала. "Ой на баба!", сумала тя. Внуките ѝ се смеели, обаче на лешояда и до днес му стои името "Ой баба".

От него време се знае, че кукумявката и кукувицата били брат и сестра. Изгубили се и после се търсели деня и нощ - едното вика Пулок-пулок, а другото Ку-ук, Ку-ук. На кукумявката викат и пукал. Има и магарешка кукувица, папуняк. Тя е с качулка на главата и кука по-напред, а другата кука го Спасовден. Ако те закука, трябва да те завари с пари в джоба, че да не си от ония - некъпаните, бедните.

Още тогава Господ определил едни да са бедни, а други богати. Ходел си той по земята и рекъл - „Я да видим как поминуват хората“. Влязъл в една къща, а вътре живеела бедна жена с децата си. „Какво правиш булка“, рекъл. „Къпя децата“. „Ми, аз съм сядо Господ, я дай да благословим децата“. Много добре. Подредила ги тя и той почнал - „Ти ще станеш министър, ти доктор, ти кмет и т.н. Е, айде, булка, довиждане“. „Чакай, ми аз имам и други деца“ - нея я досрамяло, че половината не са къпани и не ги показала. „Ми дай ги и тях“. Строила ги пак и Господ рекъл - „Ти ще станеш министър, ти ще работиш да го храниш, ти кмет, ти да го храниш...“ Тогава са се появили тия - некъпаните, дето хранят света. (Инф.:Богдан В.Богданов, р.1921, ср.обр., с.Табачка)

От времето на траките по тия места останали много селища. Тук-таме имало и крепости като тая при село Нисово. В местността "Сечената скала", на едно естествено възвишение,

заобиколено от река Бели Лом, се намира калето Аджамка. От източната му страна се спушкат стръмни скални склонове и е недостъпно, а от другите страни има дебел зид. Калето е имало и три кули, които днес са разкопани от иманяри и са заличени.

По тия места живеел един ядо Даки. Той често ходел оттатък Дунава на гости в Петрошани, щото много от тамошните села навремето са били заселени с наши, русенски селяни. Ходел на гости, черпели го с мамалига, приказвали си. Обаче много се дразнел, когато власите се изкарвали наследници на даките. За него всички били траки. „Ний, сумал им и отпивал от котела с вино, сме от коляното на траките. Едва ли е случайно, че се казва "мамата си трака", а не - "мамата си дака"!“

Историците знаят, че Тракия се слави с най-оригинални нрави - виното се пие чисто и не се смесва с вода, както са правили елините напреди и кръчмарите сега. От него време е останало прочутото Боровско съкровище, сребро с позлата. Кана, ритони, куна - все съдове за вино. През хилядолетията лозари и винари са почитали свое божество - те му принасяли жертва, а то ги закриляло. Елини и римляни го наричали Дионис, а българите, след като станали християни - Свети Трифон Зарезан.

Трифон бил прочут лозар. И като всеки мъж през зимата си пийвал винце порядъчно, защото е полезно. Минали се - не минали четире дни от Коледа и той отишъл на лозе - да го зареже ли, да се разтреби от къщи, че да не му измисли жена му работа ли... Отишъл. Минала Света Богородичка, с малкия на ръце - той нали по Коледа се родил, а 40 дена като станат, трябва да му се чете в църква. И се запътила на църква къде Рай манастир, та минала край Трифон. „Колагеля, майсторе“, му рекла. Той се стреснал и нали бил подпит, я обидил. „Нашта кучка с кученцето отива на църква“, казал ѝ. „Носа ще си отрежеш ти за тия приказки“, заканила му се лъто тя и се забързала. Като се прибрала в село, казала на жена му - „Бульо Трифонце, отивай, че мъжа ти си отряза с косера носа. Да го превържеш“.

Хукнала жената, гледа - Трифон си е с носа, реже с косера лозето, свирика „Червено вино снощи пух...“ и отпива от една бъклица да се сгрява. Казала му тя за какво е дошла, пък той ѝ рекъл - „А бе, жена, че аз режа ей тъй, а не ей тъй“. И като показал, и си отрязал носа! Оттогава му излязло името Зарезан, а лозарите честват деня като празник и пият здраво. Защото знаят - колкото изпиеш на този ден, дрогодина двойно ще има.

Днешните учени твърдят, че е нямало начин Трифон да не си отреже малко от носа, защото само по този начин щял да придобие изцяло чертите на Дионис, античният бог, който имал чип нос.

И другаде почитат Свети Трифон, но само в Поломието хората му издигат паметник. В село Тръстеник има паметник в лозята, в Нисово на Могилата, в Борово, в Бъзовец и другаде също има. Паметникът пази спомен и за Царя на лозарите. Всяка година лозарите определят един измежду тях за Цар - трябва да е най-добрият и да прави най-хубавото вино.

Русенското вино бива гва вида. Едното е по-тежко, то кину в бъчва заедно с джибрите. Става по-бързо и като се избистри се прелива в бурета. С него се черпят гости. При другото вино гроздовия сок ферментира без джибрите - направо в бурето. Така обаче му трябва повече време за да стане на вино-самоток. Разправят, че било по-хубаво, но никой не го е опитвал, защото си го пият вървици сами и не черпят с него. И на гвеме вина се слага една билка - сладък пелин, папий. Местните хора го наричат "нак пий", защото билката наистина отваря гълтка.

По тия места в много селища са живеели испериховите българи - Табачка, Николово, Батин, Красен. Археолозите намират в некрополите издължени черепи с изкуствена деформация - по това външно са се отличавали българите от останалите. Освен това са били изкусни майстори - ковачи, зидари, грънчари. Българите са извайвали своите глинени съдове на грънчарско колело, за разлика от

славяните, които не били напреднали толкова в цивилизацията.

С периода на българското езичество изследователите обвързват каменните съоръжения, наречени "шарапташи". Те представляват каменни корита, свързани с канали и улеи. Някои смятат, че там са извършвани жертвоприношения. По каналите е текла кръв, по костите са гадаели, а месото е ставало на курбан. По други краища на страната казват, че шарапташите служат за правене на вино - в горното корито мачкам гроздето, в долното се събира шира. Хората в Поломието не знаят за какво са служили каменните съоръжения. До Стопанството на с. Кошов има две каменни корита - в тях, разказва преданието, Крали Марко си поял коня и кучето.

Плитките каменни корита, казват други изследователи, са били пълни само с вода. Във водното огледало се оглеждало нощното небе. Така старобългарските астрономи са следили изгрева и залеза на различни съзвездия. По-важните от из между тях се помнят и днес - това са Мечката или Колата (Голямата мечка), Ралица (Орион), Квачка с пилета (Плеяди) и пр.

Възможно ли е старите българи да са били такива запалени звездобойци? Миналото говори за чародеи и магове, а в иманярските легенди нишанините за скрито умане са Мечка или Квачка - все белези за присъствието на небесните светила в живота на българите.

На Червенското кале била заровена златната колесница на цар Костадин, но не е намерена, защото не знаели къде точно да я търсят. Само на Еньовден се показвал пламък и играел огън, който сочел мястото, дето е заровена. Тук колесницата - Кола, също напомня за названието на съзвездието Голямата мечка.

Каменни корита има край Красен - на Градището, до Царева локва, към лозята; над Москов дол край Червен; под Пчелина при Балъов дол, северно от Нисово. Подобен на тях е Пробития камък край Писанец.

Южно от Щръклево, където се въделя много щръклици и тормозела добитъка, се намира Чилингирия. Това е старо средновековно селище. То било прочуто с многото си воденици и хубавото вино - самоток, но чумата уморила много народ, а другите разгонила. Баба Яна Великова от Иваново разказваше, че когато влизала чумата, хората видели бабичка, облечена в черно и не ѝ обърнали внимание. Само кучетата на чорбаджията Караджата я залаяли, понеже били съботничави. Родените в събота хора и животни можели да видят такива страшни неща - болести, караконджули. Затова като ги видят, видят страшна връвя - да разберат всички. Но вече било късно - чумата моряла и тръшкала. „Жална картичка, - реди баба Яна, - само в двора на Караджата имало вдайсе и осем гроба новички...“

Там, при Чилингира имало желязна врата - Демир капия. Отвъд Демир капия било Отвъдното. В него изпращали всяка пролет младите момчета, на които вече са наболи мустаци. Войвода ги водел цяло лято - хазна обирали, през пръстен стреляли, вино пиели. Като вълци живеели, обаче ставали мъже и на есен се връщали. Изоравали нивите, обирали гроздето и докато стане виното, научавали коледарските песни. После минавали по къщата да коледуват и да си изберат булки. След Йордановден, когато земята се кръщава отново, се женели и се заемали деца да правят. Коледарите много обичат да ги посрещнат добре, щото в тъмното все кални друми тъпчат. Веднъж един свидлив стопанин не ги приел и те вместо "Ний отмука - Господ тука", му рекли - "Ний отмука - Чумата тука". И тя дошла.

След приемането на християнството Поломието се оказва едно от местата, където се строят много църкви и манастири. Наи-старият запазен каменен надпис с изсечени букви на кирилица у нас е от 921 година. Той се намира при манастира до с. Крепча на Черни Лом. Так в Поломието, в скалните църкви край Вятово, е отбелязано името на основателя на българската държава, в

неговата простонародна форма - Испор. Така е известен хан Исперих и от един писмен паметник от единаесети век - Български апокрифен летопис.

Най-известните скални църкви са тези при с.Иваново. Те пазят стенописи от 1214 век и са част от световното културно наследство, защитено от Юнеско. В предверието на „Църквата“ личи портрет на цар Иван Александър, който бил дарител на храма. Сред многобройните цветни рисунки се забелязва сцена, на която има изобразен шут - смешник с дълги ръкави в странен тани. Изкуствоведите смятат, че шутове и акробати са изнасяли представления пред болярина в Червенската крепост, където са ги видяли тогавашните художници.

Църквите в скалите служили на местните хора дълги векове. Когато взели да зидат нови църкви в селата, те ги направили само от камък, а за материал използвали стари надгробни паметници. Тогава вярвали, че Господ гради на Оня свят нова църква от човешки души. Когато душата отиде Горе, само камъкът бележи човешкото присъствие на земята. Затова решили на тоя свят те да му построят друга църква, от камък. Надгробни камъни са вградени в храмовете на с.Басарбово, с.Писанец, с.Красен и др. По камъка на Красенската църква има много надписи - един от тях ни е оставил преписвач на Паисиевата история, който по това време е бил учител в селото.

Светци и герои от Поломието

Русенското Поломие има свои светци - покровители. Това са Свети Димитър Басарбовски и Света Марина. Манастирът на Света Марина се намира край с.Каран Върбовка до лековит извор, а този на Свети Димитър е близо до Русе - в скалите край с.Басарбово.

Свети Димитър бил говедар, пасял телетата на някой бей. Никой не го знай откъде е. Докато пасял добитъка, стъпва на гнездо, убива птичетата и наказва крака си - тръгва бос. Умира. Той лежал на един камък срещу манастира до Лома. Пада в Лома и там се посветява, става светец. Минавали хора и виждали, че нещо свети. Намират го, обаче никой не може да го извади. Един се усетил и викнал да впрегнат неговите даначета. Те били невпръгани и като се подплашили, хукнали да бягат и го отнесли чак където е църквата, затова после я построили на това място. Панахига му се прави на 14 май, тогава е открит. Тогава е Йеремия и пак агне се коли, освен на Гергьовден.

Руски генерал го отнася в Букуреш в ковчег. И сега стои там, ръката му се вижда едната през стъкло. Наште в Европейската война го вземат, обаче Светът реши пак да го върнат.

Свети Димитър пази от градушка Басарбово, помага за дъжд, на молебена три села се събират - Кулата, Долапите и Басарбово. (Инф.:Тодор Дочев, р.1919, с.Басарбово, зап.:Т.Маринчев)

Света Маринка е много почитана светица, защото изворът при манастира лекувал много болести и ставали чудеса - слепи проглеждали. Силната вяра приписва и на други извори в Русенско лечебни сила - изворът Слепча край с. Божичен, извор край с.Тетово се казва Света Маринка, защото също помагал при очебол.

„Преди няколко години отидох на Света Марина“ - разказва

ядо Велико от село Нисово - „народ много, чакат за вода. Всички искат да си вземат светена вода, нали затуй са дошли, щото много е лековита. То там мястото било на един турчин. Туй става през турския ден - отива веднъж и взема дветето си, то било сляпо дветето и си играло там, напипало барички (локвички) с вода, умило си очите и вика - Баба, тъй и тъй... Тогава турчинът попитал в селото кой ден сме днес, на Света Маринка на деня било и тъй разбрали, пък той подарил мястото на българите.“ (Инф.: Велико Тодоров Григоров, р.1906 г., с.Нисово)

Гробът на цар Георги Тертер

Не са много българските владетели, за които се знае, къде са били погребани. Гробовете на великите ханове Кубрат и Исперих са открити в южноруските степи, царете Калоян и Иван Александър са погребани в Царевград Търнов. На много места народните предания сочат Шишманов гроб.

В една от скалните църкви, която тукашните хора помнят като Кръщалнята има скална ниша, където според историци, бил погребан цар Георги Тертер. Полузаличеният надпис на Иво Граматик казвал, че царят се бил замонашил. Той отдавна живеел по тия места, а местното население го запомнило като владетеля, който се бил с татарите. В с.Сваленик и до сега се ние "...снощи татари минаха,/ цар Георги ранен водеха./ Кървави ризи перяха,/ лъжи му рани миеха."

Кралимаркови стълки са белязали цялото българско етническо землище. Прочутият юнак скочал от баир на баир и оставял следи, за да знайт българите, че не са изоставени в тежките времена. Отпечатъците посещали за героя и сплотявали балканджии, хърци и капанци, спомняли им, че са българи. От гората Делиorman край Писанец, където на Тодоровден правят надбягвания с коне, Марко скочил на Кукушница. Прескочил Мамуля при рибарниците и стъпил близо до Градището - сякаш да напомни, че навремето и българите

са имали големи и богати крепости. Стълките в камъка тук са големи, юнашки. При Калето до гората Остър меч имало Кралимарков ботуш - можело да си пъхнеш крака като в ботуш. Наблизо, при Пиликли таш, имало други човешки следи, но били много малки - като детски.

Най-известното място, където и до днес личат кралимарковските дела е Стълпище. Там има два каменни стълпа - по-големият бил оставил на брега на Дунава от Крали Марко, а по-малкият - от сестра му. Те били израстнали по тия места и като деца си играели с камъчки край реката. В близост има голямо блато - старите рибарници на село Мечка. Днес в него гнездят стотици видове птици, а в миналото славянски воини са стояли под водата и са дишали през тръстика, докато дебнели роемите от близката римска станция.

Старото местно население от Русенското Полумие нарича времето на турското владичество Турския ден. От тогава са останали мрачни спомени, свързани с местностите „Велика стена“, „Бяла стена“, „Драганка“ и др.

На „Бяла стена“ край с. Сваленик ѝ казват и "бяла Стана" - това било името на девойка, която се хвърлила от отвесните като стена скали, гонена от турци-разбойници. Велика стена се намира срещу пчелина над с. Нисово в „Балъв дол“. Балъв бил местен хайдутин - обирал керваните, които минавали по дола. Велика била негова любима, но заради турци-насилници се хвърлила от скалата. Балъв станал хайдутин за да мъсти, но скоро бил убит. Иманяри търсят гроба му, щото кесията му с жълтици била заровена до него. „Драганка“ е пещера до с.Табачка. Тя носи името на хубава мома, която не пожелала да тръгне с местен бей за града, а се пробола и там умряла.

Множество иманярски легенди разказват за подвизите на поп Мартин - българския Робин Худ. В едни пещери си направил църква

за да отслужва, други използвал за скривалища. Някои пещери имали гъва изхода. Това разбирали по-късно козари и овчари, когато някое животно се изгубело. Влязло от едно място, пък току излязло от друго. Някои тунели отивали на река Дунав. Пуснали патица в „Катица“, пещерата в гората Остър меч край Темово, а тя припляскала с крила чак на Дунава.

„Пещерата Мандилка, на изток от с. Нисово, дълго време била скривалище на поп Мартин. Там е на поп Мартин мерата. Веднъж един козар забелзал, че една коза се губи. Проследил я и видял, че ходи в пещерата, където оставала да яде. Там поп Мартин имал скрит еchemik да си зоби конете, пък козата го намерила и тъй разбрали“. (Инф. Тодорина Ж. Великова, р. 1926, 7 кл., с. Нисово)

Макар и по-рядко преденията говорят и за друг юначен хайдутин - Вълчан войвода.

„По Лома има едно Даково кале, останало още от римско. Ходил съм там в пещера с 40 стъпала, дено живял Вълчан войвода с дружината си. Като тръгваш да бягаш към Троянския балкан, хайдутите разбиваш стъпалата с чук отгоре надолу. Вътре в пещерата има камък с издялан кръст. Хайдутите и те са християни и като не могат да отидат в черква, там си служели.“

Поп Мартин, преди да иде при Вълчан, бил свещеник в село Сваленик. Пък попадията била млада и хубава. Един път Мартин отива на гости на бея от Червен, че уж били приятели. Беят обаче "оставил" попадията при ханъмите, уж за малко, пък направо я отвлякъл. Мартин поискал да си отмъсти и отишъл при Вълчан.

Пращат при бея един хайдутин да се хване чирак и му казват да разузнае за него ден, кога беят ще кара събраниите данъци от Червен в Шумен. Беят се качил във файтон, съbral свита, наповарил ханъмите и тръгнал. Вълчан и Мартин го причакват. Разузнавачът-хайдутин карал файтона и като наблизил уреченото място, засвирил с кавал. Беят се развеселил и гръмнал с пищов. Хайдутите почнали бой и убиват единайсеч души от стражата. На

него място още личат толков гроба.

Беят и попадията ги пленили. Поп Мартин се отказва от нея, щото била поругана вече и нареджа на хайдутите да ги убият. Вързват ги за едно дърво, убиват ги, но вземат пендарите на попадията и парите на бея. Заравят ги и гвамата в две могили на десет метра една от друга.

След туй място, дено ги заровили, има една гора - Курт капан. Хайдутите, дено трепали бея и попадията, отиват при дружината, пък Вълчан заповядал да ги убият и да ги заровят с прокълнатото злато и сребро, щото било крадено. Там и ги заровили - на Курт капан. Ей тия гробове ако намериш, много богат ще станеш.“ (Инф.: Асен Лефтеров, 1919 г., с. Сваленик)

Злато до Водна пещера

„В скалата към пещерата Водна има издълбан в скалата ключ и ботуш. На един метър височина. Там хайдути оставили един ботуш пълен със злато. Дошъл един човек и рекъл на горския - Де е Водна? Завел го, показвал му я и оня казал - Да земеш да отсечеш едно дърво, че да се качим по него горе. Отишъл горския да сече, през това време тоя бръкнал, взел ботуша със златото и повече не се появил.“ (Инф. Богдан В. Богданов, р. 1921 г., с. Табачка)

Иманярството е скритата болест на тухашните хора. По тъмно стават и мълчат - обелят ли дума и ще потъне имането. Без кирка, лопата и фенер не се тръгва, но първо трябва да научиш нишаниите. Ако пък и карта се намери - парите са в кърпа вързани. От край време местните разчитат повече на разказите на старите хора, отколкото на металотърсачи, защото познават всяка пещера и гунка наоколо. Някои от тях придобиват и размах в делата си - когато иманяр стане кмет. След Девети септември кметът на село Смирненски по партийна линия издействвал за селото кариера. Гръмнали „Кралимарковия ботуш“ при „Топлата пещера“, не намерили нищо и зарязали кариерата.

В Табачка един кмет, като дошъл неговия рег да управлява, първо отишъл на „Пръдливите кайнаци“ и гръмнал чешмата. Казал, че нищо не намерил, а след година си видял къща.

Във „Везирския мост“ до Пиргово била вградена кадъна с три реда пендари. През 50-те години решили да регулират пътя, за да правят нов мост. Гръмнали стария и копали за пендарите три дни, ама кой взел парите - не станало ясно.

За гроба на Бойка войвода

„Аз така от малък се интересувах от история и много съм ходил тук по Поломието. Чел съм и много книги, иманярски, и от тях знам за старите хайдути, тия от кърджалийско време дето са останали. Бойка войвода е от тия, за които по-малко се знае. Дружината ѝ била обградена от потеря. При завързалия се бой тя била ранена. Другарите ѝ я пренасят в Ашакъй, Долното село значи, под Орлова чука, пещерата. Оттам я пренасят в една пещера, която е много странна - има и вертикален вход, да може да избягат хайдутите. На тая пещера и сега и викат "Хайдумката". Седем години я лекуват, но умира и я погребват близо до извора Урум пунар.

За първи път гроба на Бойка войвода разкопават едини иманяри от Габровско. Тогава изравят три трупа от гроба и намират жълтиците, дето били на врата ѝ. Там бил намерен и Емин - помощник на Вълчан войвода. Третият труп е на неизвестен човек. Емин бил погребан в краката на Бойка, щото бил турчин. Човекът, дето е бил там, като са копали, е бил шест-седем годишен. Той и баща му са водили иманярите. Като ма водиха мене на гроба първия път, гробът беше двайсет-трийсет сантиметра по-нисък от земята. Навремето е имало белег върху дърво, не са слагали камък на гроба, да не разберат турците. Сега там е иголистна гора, на двеста метра от Урум пунар е гроба.“ (Инф.: Цвятко Х. Райков, гр. Две могили, р. 1929 г.)

Пак от Турския ден по тия места се разселили цигани. Много от тях са християни и вече се губят между българите, но понеже са занаятчи - ковачи, коларожелезари, викат им старите българи. По-чернички били, така останали от ония времена - май не се вредили за жени-славянки.

Курбан на хора по Гергъовден

„Майка и баба приказваха, че едно време хората си колеха за Едерлез, Гергъовден, който имаше мъжко дете - колеха си децата. После слезли ангелите и казали - Вече да не се колят децата! И започнали да колят мъжко агне. Може да няма пари, ще земе на заем, ама ще коли! Щото едно време тъй е било - направо мъжкото дете закаляха. Иисус Христос после не разрешил да закалят циганите децата си.“ (Инф. Дочка Д. Костова, р. 1948 г., с. Кошарна, зап. Св. Дживтерева)

Свети Иван - бос

„Завели един циганин да се кръщава в Кошовската църква и му казали да разгледа иконите по ред, за да си избере светия, на когото да се кръсти и да почита. Видял той Свети Иван и си рекъл - „Свети Иван бос и аз бос. Бе, кръстете ме Иван!“ Кръстил го попа, отишъл си оня.

Добре, ама дошъл Ивановден, посрещал гости, после Йоан Златоуст, след него Йоан Кръстител, Първо, Второ и Трето намиране отрязаната глава на свети Йоана и циганинът казал - „А, бакън!“ Демек - стига. Отишъл при попа и рекъл: „Попе, ай да ма прекръстиш на другого на името, че тоя Иван голям масрафия излезе.“ (Инф. Богдан В. Богданов, р. 1921 г., с. Табачка)

Постепенно и по долината на река Русенски Лом се заселват мюсюлмани - цигани, османци, татари, черкези. Някои от техните религиозни водачи изповядвали различни учения. Казълбашите например също почитали светци и герои, за които често научавали

от християните, но им давали други имена, правели ги свои. Обикнат светец и герой в Североизточна България е Демир Баба.

Демир баба и Свети Илия - братя

„При село Воден, Разградско, у Ялията е чифлика на Иван Багрянов, то това е имот на бабалък му. Там е текето Демир Баба. Те били двама братя - Демир и Свети Илия, затова сега там правят голям панаир и празникът им е на един ден. Сварихме и ний веднъж да отидем - като църква такова, вътре голям ковчег, големи бронзови обувки, голяма костура (ножка). Всичко обградено с голяма каменна стена. Влязохме, една кадънка ни отвори, а вратата - цялата накичена с конци. Оттам всички ходят на чуката - горе били стъпките на Демир баба и на кучето му.“ (Велико Т.Григоров, р.1906г., с.Нисово)

Демир буба се спъва в къпина, оставя следи

„Мойта баба видяла тоз човек, Демир буба. Те отивали на нивите, а той ги видял и се скрил. И много голям бил - към три метра, с сълголикава глава, и като вървял, и се спънал в една къпина и паднал. Дето е стъпвал на камъците останали стъпки и гунку.

Аз ходих там до Свещари преди войната - на камъците пише на различни езици, върху него има луна и като звезда такова (рисува еврейска звезда - Ц.Н.). Там му седят обувките - камъци - камъци, ама от желязо, големи и тежки. И ножката му голяма. Оградено е цялото с големи камъци.“ (Инф.: Неделчо Д.Калинов, р.1915, с.Сваленик, зап.:Цв.Ненова)

Растения и животни

Как се появили билките

Когато Господ направил човешкото тяло от кал, оставил го да изсъхне, за да му духне душа след това. Дошъл обаче дявола и с една тояга надупчил тялото. Господ видял тая работа и замушил гункуме с треви. Духнал му душа и му казал - Като те заболи някъде, да береш от тия треви и да се цериш. И наистина - билките, дето били на главата му лекуват главата, други корема, кръста. Първият човек познавал тия треви и билки, но после, понеже са много, полека-полека другите след него взели да ги забравят.

Докато Дявола се скитал из долината, паднала мъгла и се заблудил. Огладнял. Било ранна пролет, видял цъфналия дрян и си рекъл: - „А! Първо цъфти, значи първо ще върже, скоро ще хапна.“ Чакал, чакал... къде късна есен узрели дренките, та щял да се усмърти от глад. Оттогава имал едно наум и не се мяркал много тъсява.

Пак по това време, когато Господ и Дявола се надпреварвали да показват майсторък, Господ пратил пчелата да чуе какво си говори Дявола. От него тя разбрала, каквото на Господ му трябвало, затова Той я благословил да дава най-сладкото нещо на света - меда. Според тукашните хора медът не само е лековит, той отпъжда магии и зли сили. Затова на деня на Свети Харалампи правят пумку, които намазват отгоре с мед и ги раздават на комшиите за здраве.

Веднъж пътници-друмници закъснели, по тъмно стигнали до крайната къща в селото и поискали да се подслонят. Там живеела старата баба Труфана. Пуснала ги тя, а те я помолили да им даде нещо за ядене. Бабата им сипала мед в едно чаначе. Изяли го и поискали още. „Е, баби“ - казала тя, - „то меда муха го сере. Да съм

аз, да ви напълня един гловеч!"

Местните хора вярват, че ако орехово дърво стане по-дебело от брата на човека, който го е посадил, човекът умира. Около орехите често виждали самодиви. Веднъж мъж и жена отишли до съседно село и почнали да брулят орехи. Усетил ги пъдарят и те, за да го уплашат, качили се на дървото, и взели да се правят на самодиви, като подвиквали тихичко: „У-у, у-у“. „Вашта мама“, - рекъл пъдарят, - „ей сега ще ми станете на самодиви“.

Kak е станала костенурката

Една попска дъщеря месила хляб и се изтървала, с извинение, пръднала. Чул я попът и рекъл - Как можа. Ти месиш хляб, това е грях голям. Момата се засрамила и се захлупила с коритото, а Господ я направил на костенурка. И досега е така засрамена - като види човек, прибира се под коритото и не се показва.

Щърkel

От този край имало един странен човек - голям любопитко. Ходил той хаджия да става, всичко видял, навсякъде влязъл, купил си божигробско кръстче, че варди от уроци, и взел да се връща. Срещнал го един старец и го помолил да поноси един сандък на гърба си, но да не го отваря. Старецът бил самия Господ. Нашият човек повървял, повървял и се спрял. Отворил сандъка, а от него взели да излизат всички влечуги на света. За наказание Господ превърнал нашенеца в щърkel и му заръчал - да ходи и да събере всички змии, гущери и жаби. Тогава може и да му върне човешкия образ.

Доста се измъчил човекът-щърkel, но нали вече разбирал езика на животните, чул от един вран гарван къде е езерото с живата вода. В него гарваните се къпели редовно, затова живеели по триста години. Оттогава през зимата щърkelът напуска родните места и отива накрай света, където живее като човек. Окъне се с жива вода и си върне човешкия облик докато е там.

Посленак става на щърkel и напролет, като дойде денят на Свети четирсе мъченника, си идва. Като го видят местните хора, гледат да имат пари в джоба или хляб в ръцете, да са богати и си си през годината. Тогава децата си свалят мартеничките и ги слагат под камък. На другия ден гледат какво има под камъка - ако има мравки, добитъкът ще е много. Жените, ако са хванали игла и конец, трябва да направят четирсе бода, а мъжете - да отпилят четирсе гълътки вино от самотока.

Крило му е на щъркела, че не е като хората, затова трака с човка, но все краи хората се върти, защото изпълнява заръката да събира жаби и гущери. Хората пък се радват когато щърkel си направи гнездо край тях, защото то пази от магии. Щом дойде денят на Свети Пантелеймон, щъркелите си казват един на друг, че трябва да пътуват и да отлитат на лог. Затова на Свети Пантелей ми викам и Пантелей Пътник.

От какво е произлязла невестулката

Невестулката е била невеста, булка. Затова ѝ казват и Попова булчица. Когато обаче свекърва ѝ я карала да работи, тя все обратното правела. Или вземала хурка и времено - уж да прееде. Свекървата я проклела, случило се на лош час и тя се превърнала в животно. Хората оттогава са гузни и мислят, че тя ги мрази. Кават гори, че невестулката е отровна.

Един орач намерил гнездото ѝ с малките и го премести. Тя пък помислила, че той ги утрепал и му плъюла в манџата. После намерила невестулчетата живи и здрави, отишла и прегризала връвта, гърнето се гътнало и манџата се изляла. Спрял се по пладне орачът да хапне и какво да види - връвта прегризана, а гърнето гътнато. „Невестулча работи е тая“, - рекъл си човекът, - „отровила ми е манџата. Ама нали душа носи, че е била човек, спасила ме е“.

Други пък като я видели не ѝ казвали името, ами отдалеч я канели на сватба - „Ей!“, викат ѝ, - „какво правиш тука, ма. Уж си

булка, пък миоците хоро друсат въкъщи без тебе.“ И верно, казват, после извала и натръшквала всички мишки, та стопаните се отървали от тях.

Защо човек храни кучето, а то не му работи
Навремето зърното растяло по стеблото отгоре до долу.
Хляб имало много и грижите били малко. Намерила се обаче една жена, мръсница, която обърсала посрещнато си дете със сноп жито. Разсырдил се Господ и вдигнал берекета от земята. Скочило кучето и в последния момент захапало един стрък жито. Докъдето захапало, дотам сега расте зърното. А човекът му е благодарен, щото то спасило берекета. Затова го храни.

Кучето оттогава станало мързеливо и все не си построявало къща. Лятос, като го напечало сънцето, се протягало и казвало - „Е-е, каквото съм голямо, кога ще си построя аз къща!“ Зимъс, свито на кравай, си сумало - „Каквото съм малко, за колко щях да си вдигна една къща като за мен.“ Така и досега. Добре, че поне ходи с кожух.

Човекът понякога забравя благодарността си и налага най-добрия си приятел - колкото да му отуна кожуха от летния прахоляк. Тогава Шаро го поглежда с добрите си кафяви очи и душата на стопанина му се свива на монка. Като дойде Песи понеделник обаче човекът вързва кучето с въже и го лълее над земята - от здраве да не се отърве.

Хората

Старото местно население на русенското Поломие се нарича хърци. Преселниците от Балкана ги имат за изостанали и им се присмиват. Хърците живеят по тези места от началните векове на българската държава, те били хората на бог Хърс. На Хърс давали курбани, а на Хърсате, големия син на княз Борис Покръстителя, давали десетък. Оттогава им се пази името, а те си пазят корена, обичаите и вярванията.

Хърците имат поетична душа - в техните спомени минало и настояще, спомени и легенди, живеят в едно. Затова растенията и животните са част от всекидневието им - дървото Калина е и име, и название на братова жена (зълва). Кокичето е било момиче, но зла мащеха го изльгала, че времето навън е топло - подмамила го да излезе, то измръзнало и се превърнало на малко цвете. Оттогава като го видят, казват "Кокиче - за младо момиче". Паламидата пък била грозна мома, на която ергените не обръщали внимание. Смилил се Господ и я превърнал в пълзящо растение, в което се спъват всички ергени.

Старите хора разказват, че когато дъгата опре единия си край в скалите при „Галица“ под с. Нисово, другият ѝ край отивал да пие вода в Лома. Тогава, ако речеш, можеш да минеш под нея и от момиче - момче да станеш и обратно.

Хърците са уж кромку хора и не правят такива неща, за да не разсърдят дядо Боже, но понякога жените им се изоглавяват и правят тъй, както и бабите им са правели, мислейки, че могат да докарат дъжд при суши или да се предпазят от градушка.

Когато дълго време няма дъжд, се събират няколко моми и от глина направят кукла - малък човек, Германчо. В Писанец му казват Дорманчо. Покриват му главата с черупки от Великденско яйце, направят му и голяма пишка, да личи, че е момче, а след това го заравят край Лома. И като на погребение всички са опечалени, а

някоя мома се очерня под носа и по брадата със сажди, и се преправя на поп. После нареждат трапеза, за Бог да прости Германчо. „И верно“ - казва баба Велика от Сваленик - „гокамо сложим поманата и като се награмулят едни облаци, гокамо се погледнем - и то завали, че не сварим и да се разбягаме“.

Ако пък се случи много дъждовно време, изваждат гол нож и го забиват в земята с острието нагоре. После сложат на дръвника брадвата,нак с острието нагоре, наръсят сол и каждат - „Ижика-мижика, престан дъш!“ И дъждът преставал да вали.

Градушките обаче са страховита работа, не са бабини деветини, затова местните хора редовно палят свещ на Свети Димитър Басарбовски, който пази Поломието от градушка. Обаче в село Сваленик и досега разправят за бай Борис, дето спял в опалена пещ, че все му било студено. Той с хората не говорел, защото го любела змеица, обаче като се зададял градобитен облак, излизал на Могилата, видигал ръце нагоре и какво казвал никой не чувал, но облакът заобикалял селото. После бай Борис се прибирал уморен, оставял паничка с мляко в ливадите и си полягвал. Млякото изпивал змей с глава като на дете, дълъг, с топуз на опашката. Него само обчари са го виждали, защото от тях не се криел.

Край „Черкезката чешма“ при с.Сваленик, ако замръкнат до среднощ, когато се прибират от сбор, някои хора виждали жена, убита като кадъна. Това била самодива. Тя ту се показвала, ту се губела, подтичвала като кумре или се обръщала на квачка с пилета по пътя и плашила хората. Ако някой се изльзел да спре с колата и отиде да види какво е това, дето ту се губи и играе като дребни звезди - край. Намирали го с вкочанен крак и така си оставал за цял живот. Тогава хората казвали, че е настъпил самодивска следа, затова му е такова положението.

Същото се получавало, ако стъпиши на „Самодивската трапеза“, дето още личи в гората край Писанец. Ако пък, не дай

Боже, се случи и друг сакатък, вземат и тоя, с вкочанения крак и отиват при баба Раїка от с.Табачка, дето бае и лее кушум.

Тя стопява куршума в бакърен тиган, кока го с един сърп и мърмори под мустак - „Тръгнал буен войник, сташен страшник. Едното му блого на небето, другото на земята. В пояса му крупна сол. Къде отиваш буен войник, сташен страшник? Отивам при болника да му сърцето пробода, да му кръвта изпия. Недей отива, поп изповядва, не пречи. С мен иди в зелена горица, в росни ливади, да пиеш студена водица“. (Инф.Раїка Керовска, р.1902 г., зап.:Цв.Ненова)

Като се стопи оловото, баба Раїка го излива в зелена паница с вода, над главата на болния. То изськва страшно и застива във форма, която само бабата разпознава, че е причина за болестта. След туй от водичката болният трябва да си пийва и след време му минава.

Баба Раїка помагала на много хора, затова ѝ се поклонявали, но не я обичали. Нейният свекър, откогото тя научила сумите да бае, все си навличал гнева на съселяните си. Слаб му бил ангела и като видел крава с напращяло вime, я издоявал, нищо че била на отсрещния баир. Ведромо в краката му само се пълнело. Ако пък се случело да събрка и погледът му попадне на ялова крава, ведромо се пълнело с кръв.

Тукашните хора са добри християни и макар да говорят за самодиви, орисници и караконджули, държат на вярата и редовно палят свещ. Явно Поломието е пълно с митични същества, защото в разказите на бай Колю от село Нисово Христос постоянно воюва с тях и гледа да помага на хората.

„Едно време Иисус Христос ходел по земята - той с туй се занимава, ходи и замръква. И вижда една порта - кам бай Марковата. Похлопал той, пуснали го, нагостили го. Заповядай, рекли му. Приказвали когжа време, ама те не знаели с кого приказват.“

А жената бременна, ще ражда. Родило се детето, прибрали го, мъжът ѝ край нея, тя изморена, заспали всички. И идат две орисници. Първата казала - Да земим детето или да го убий? А втората - Кам стане голямо и да се жени, тогава ще го земим. Иисус Христос обаче ги чул. На другия ден казал на хората - Кам земи да са жени, да ма викате!

И кам се заженило момчето, дигат се отмука, отиват у Кошов. Там има един мост, гледат - моста съборен. Минават през реката и като влизат каруците, се удря колелото в камък. Удря се и се чупи. И каруцата ще се обръща във водата да се давят младоженците. Обаче Христос бил там. Той не такова орисници те и отишъл да спасява момчето. Държал оста вместо колелото и така измъква колата на брега. Ама те не го виждат. Тогава пуша колата и отива да си ходи.“ (Инф.:Никола К. Христов, р.1918 г., с.Нисово)

Много отдавна, по времето, което днешните баби не помнят, по поречието на Лома ходели русалийски дружини за да лекуват болни от неизлечими болести. Те извали отдалеч, най-често от отвъд Дунава, затова тукашните хора им викали улася, власи или влашки цигани. Били с бели дрехи, водел ги главатар, а себе си наричали калушари.

Срещу Спасовден русалиите-калушари чупели връхчето на цветето росен и се кичели с него, защото тогава вече можело да лекуват. Събирали се в кръг около болния, почвали да играят хоро, а в средата тяхен човек им свирел на гайда. Като се разиграели, в един момент главатарят счупвал с тояга гърне, а болният скочал и побягал. Обяснявали си хората, че както се пръска гърнето, така и болестта ще се пръсне.

В нощта срещу Спасовден край село Темово в гората Остър меч се събирамт болни от цялата околнност. Там прекарват нощта в пълно мълчание. На разсыпане болните се търкалят в росата и си отиват без да се обръщат назад. На това му казват „ходене на

росен“.

Местните хора са грижовни стопани и не влизат в лозята - да не изресьват. Те се пазят да не работят през седмицата след Спасовден - Русалската неделя.

Ом кое село са най-големите разбойници

„Обрали веднъж един склад и се чудят хората - кой може да бъде? Дошъл един и питал - А бе, пазачът от къде е? А те му рекли - От Щръклево. Е, ами какво се чудите, рекъл онзи, та те щръклъвчани всичките са хайдути, той ще е с обирджиите ормак.

Най-големите разбойници сега са в Мартен. Ако отиваш към селото с мотоциклът и подадеш сигнал с видигната лява ръка, че ще завиваш, докато завиеш и ти вземат часовника.

Пиргозлии са още по-големи хайдути - ако караш по-бавно по забоите из селото с кола и ти изчева резервната гума.

Пътуват хора в един автобус и по едно време някой виква - Обраха ме, чантата ми я няма. И гледат - няма я. Става един и пума - Кой тука е от Пиргово? Аз, рекъл някой. Я да върнеш чантата на човека! - казал първия. - Коя? - попитал пиргозлията“. (Инф.Иван Иванов, с.Табачка, р.1943 г.)

Преданията и легендите от Русенско правят света на Поломието в по-голяма степен познат и по-малко странен. Фолклорните разкази за произхода на човека и животните говорят за неговото органично съжителство с природата. Днес ние се стремим да я опазим такава, каквато я заварваме. След десетилетия борба с нея, тя все пак е оцеляла и тъкмо на територията на природните паркове я виждаме такава, каквато я помнят и предците ни.

Но нима ако опазим животните и растенията, ние ще опазим заобикалящия ни свят? Само хората, които познават преданията на своя роден край, стават негови стопани. Защото в подредения преди хилядолетия свят се съдържа паметта на поколенията, на нашите дядовци и баби. Тяхното знание ще ни позволи да съхраним природата по-добре, защото в знанието за миналото са основанията за нашето съществуване днес.

Николай НЕНОВ

Бележки

Авторът изказва благодарност на колегите си от Исторически музей - Русе за предоставената възможност за достъп до архива на отдел Етнография, както и на своите приятели - фолклористи от Научния център по фолклор и литература „Свети Димитър Басарбовски“ и Асоциация „Онгъл“, предоставили лични теренни записи.

Всички материали в текста, с указан информатор, са автентични. Тези, на които не е указан записвач, са записани от Н. Ненов.

Литература

Българска митология. Енциклопедичен речник, С., 1994.

Дремсизова-Нелчинова, Цв., Иванов, Д., Археологически паметници в Русенски окръг, С., 1983.

Известия на Исторически музей - Русе, т.5, Русе 1998.

Съдържание:

1. Таините на Поломието	3
2. Заселване	5
3. Светци и герои от Поломието	11
4. Растения и животни	19
5. Хората	23